

սանձին քնքշութիւն, խիստ լուրջութեան և ուսուցիչների շատ դէպքում ազատ նախաձեռնութեան սկզբունքների վերայ հիմնուած լինելով, կրթելով իւր սաներին գրեթէ բացառապէս գանակոծութեամբ և ֆերուլայով, այդ կարգապահութիւնն ա՛կարող էր չը դառնալ լայն ասպարէզ ուսուցիչների և դաստիարակների կամայականութեան և աշակերտների բնաւորութեան բարոյապէս աղաւաղելուն: Բայց այնուամենայնիւ մենք չը պէտք է մի առանձին խտուրտեամբ վերաբերուենք Լա—Սալլի պատժական կանոններին: Զը պէտք է մոռանանք, որ նորա առաջարկուում էին այն ժամանակ, երբ դեռ թարմ էր եղութական հռչակաւոր կարգապահութեան յիշատակը իսկ Լօկլը գեռ նոր էր յայտնել իւր մարգասէր հայեացքը մարմնական պատիժների վերաբերմամբ: Բացի այդ, անկարելի է չը համաձայնել, որ «եղբայրների» կանոնագրութիւնը մարմնական պատիժների կատարելագործելու և խտուրտեան մեղմացնելու վերաբերմամբ ներկայացնում է յառաջդիմութեան մի յայտնի քայլ: Այսպէս, օրինակ, առանց վերատեսչի թողլտուութեան հինգ հարուածից աւելի չը խփելու կանոնը, յանցաւորին (թէ և սակաւ դէպքերում) յորդորելու և այլ մի քանի կանոններ երեան են հանում կարգապահութեան մէջ մարգասիրութեան զարգանալու գործում՝ այն ժամանակուայ վերաբերմամբ՝ մի նշանաւոր յառաջդիմական շարժում: Այդ նկատմամբ դպրոցական կարգապահութեան բարենորոգման գործում Լա—Սալլին կարելի է մի որոշ աստիճանի նորութիւն մտցնող համարել, և ինչ էլ որ լինի, իսկապէս նորա նախաձեռնութեանն ենք պարտական Լօկլի և Ռոյլէի սկզբունքների առաջին անգամ գործնականապէս թէ և անգիտակցաբար և ոչ բոլորովին անթերի բրականացումը:

Մանկավարժութեան պատմութեան շարունակութեան մէջ գանակոծութիւնը չունեցաւ այլ ևս քիչ թէ շատ լուրջ պաշտպաններ: Ռուսոյի նշանաւոր տեսութիւնը, որ դաստիարակչութեան ոգու և ընդհանուր ուղղութեան մէջ արմատական բարենորոգութիւն առաջ բերաւ, անկարելի դարձրեց մարմնական պատիժների մասին եղած այն խոտակրօնական հայեացքների կրկնութիւնը, որոնք տիրապետում էին մինչև «Էմիլ»-ի հեղինակի յայտնութիւնը: Ռուսոյից յետոյ՝ նոյն ուղղութեամբ (բարուգրել դաստիարակչական գործը և մասնաւորապէս՝ մանկավարժական կարգապահութիւնը) գործում էին նորա բազմաթիւ հետեւողները և մանաւանդ հռչակաւոր Պեստալոցցին: Ի հարկէ, գործնականն ինչպէս ամէն տեղ, նոյնպէս և այստեղ անջատուում է

տեսական: և «հայրական յորդորանքը» գանակոծութեան միջոցով՝ երկար ժամանակ շարունակում է պատուաւոր տեղ բռնել բոլոր երկիրների դպրոցական կարգապահութեան մէջ: Իսկ Անգլիայում, ինչպէս տեսանք, ներկայումս էլ տեղ ունի: Այդ բանում Ռուսոստանը բացառութիւն չը կազմեց և գանակոծութիւնն այնպիսի սովորական երեւոյթ էր, որ անկարելի էր երեւակայել մի դպրոց՝ առանց նորան Յիշեցէք թէ ի՛նչ է ասում Դոստոյեւսկու Պոլիա Կրասոսկինը.³ по идее мальчика, школьника пороть и должны пороть: что, дескать, за школьника, если его не порют? * Բայց ոչ միայն դիւզաղիք, այլ և բարձր գասակարգի մարդիկ էլ նոյն հայեացքներն ունէին և, ինչպէս ասում է Վալլօմէյցը, պատրաստ էին «платить за книгу и переверну». Նոյնիսկ ներկայումս էլ, երբ կոպիտ մարմնական պատիժները գանակոծութեան հետ միասին արտաքսուած են թէ բարձր և թէ ստորին դպրոցներից, դեռ ևս կան մարդիկ, որոնք համոզուած են՝ թէ «ճիպոտը» բուժիչ զօրութիւն ունի: Բայց՝ *vetustas cessit, ratio vicit*; այժմ այլևս անկարելի է վերադառնալ դէպի հին, բայց ոչ բարի ժամանակների կարգապահութեան յիշատակը: յուսով ենք, որ մարդկային արժանաւորութեան մասին եղած մեր ժամանակի վերին աստիճանի զարգացած գիտակցութիւնը վերջնականապէս արտաքսել է գործնական մանկավարժութիւնից այն կոպիտ, բարբարոսական պատիժները, որոնք ստորացնում են այդ նոյն արժանաւորութիւնը և որոնք չունին այժմ ոչինչ առնչութիւն նորա՝ հետ: Այդ պատճառով՝ բոլորովին անպատեհ է, չասենք հակամարդասիրական, գործադրել այդ պատիժները նոցա՛ վերաբերմամբ, որոնք մարդկային արժանաւորութեան մասին բարձր գաղափար են դուրս բերում դպրոցից:

Խ. Տ. Կ.

Տ Ղ Ա Յ Դ Ա Ն Թ Ի

Ե Ի

Ա. Գ. Զ. Ի. Խ. Ա. Ն. Գ. Ռ. Թ. Ի

Հ. Է. Բ. Ի. Ա. Թ. Ը.

(Շարունակուելու և վերջ):

Ժ. Բ.

Գնաց մեր նստաւ թաքեւորութիւն արաւ, Դաւթին թարիֆ զօվը ըմէնու ականջ հասաւ, Խաբարն հասաւ Գիլիսէ խանդութ խանութին, Գի մէ էսէնց թաքեւոր էսէնց զօրա էսէնց գօշաղ—

Լանդրադ թաքեաւէր էկած է Փէռա գեղ,
Ինձիկ ապով զօշունով մեծ սարք ու սաղով,
Եկած օրգուն նստցրած է գեղի կուշտ.
Խաթունը Դաւիթն էլի առաջուց խօսք խօրաթման
ասաւ:

Ետիւն աղատեց,
Դաւիթ վեր թաւ տեղէն ասաւ—
Քեռի ձին քեաշի տար էթանը,
Ձին որ հեծաւ քշեցին գէպ յառէջ,
Խանդութ խաթուն տեսաւ,
Որ շատ հաւէսով է երթում: մոմտաց ասեց,
Եփսոս է էսիկ կ'գնայ չաթիթի զայ կեղնի.
Ասաց Դաւիթ որ կերթաս գնա կոնսաձոր,
Դաստաղարի կեադուկի տակ մէմե՛ գեօղի ծառ կայ,
Դնա քեօ թեւ քեօ թուր էն գեօղի ծառի վրէն ջորի,
Եյա գեօղի ծառ կտրեց գնաւ,
Եյա չէ դարձիր եկ թողնըք էթանը:

ժիլի:

Դաւիթ գնաց Կոնսաձոր,
Ձիուց իջաւ գեօղի ծառի տակ կայնաւ,
Քաշեց թուր կանչեց եւ տէր Աստուած,
Ձարկեց գեօղի ծառին պանրի պէս կիսեց,
Անցաւ ծառը չինկաւ, դարձաւ ուրան թուր անիծեց.
Ասաց—քառսուն մարդի ջամգաք կը կտրես,
Մէ գեօղի ծառ չես կտրի,
Ասաց—քեռի ձին բեր էթանը.
Քեռին որ ձին բերաւ էկաւ ասաց,—
Ձեկաւ, չեկաւ մէկ էլ պիտ ջորեմ,
Կանչեց Աստուած մէկէլ զարկեց.
Եստձու հրամանով մէ քամի կայնաւ,
Գեօղի ծառ շրճուաւ էտեղ իւր թեւութունն օխնեց.
Խեծաւ ձին դաստաղարի կեադուկով անցաւ գնացին
փեռաւ:

Տեսաւ—որ թաքեաւէրի զօշուն ծառի պէս կայնած.
Հարցրեց թէ Լանդրադ թաքեաւէր որ չադիրն է
կենում:

Ասին—հրէն կանաչ կտրմիր չադիր մէջ.
Նստած զլուխը գնտել կը տայ,
Որ էթայ Խանդուգ Խանու՛մն առնի,
Էսիկ խօսքեր որ ասին, տղայ Դաւիթ տեստեց,
Ձիուն էնենկ մարտկեց:

Կրակի պէս զօշուն չադիր կոխտտեց.
Դաւիթ բռնեց Լանդրադ թաքեաւէր,
Ուր օխտ դայլաքներուն զլուխ գնտելիս,
Հմենուն քիթ ականջ կոտորեց.

Մղրաթի ծեր զարկեց, մնացած զօշուն ցրուեց.
Ղօշունի ալանթալան խաւաքեց դարձաւ գէպ Խան-
դութ Խանում:

Կեանք Խանդութ Խանումից խաբար տանք.

Խանդութ Խանում որ Դաւիթն կը ճամպէ,
Շատ կափսոսաւ սիրտ կը մոմոայ,
Կասէ էսիկ ջաւան էլ չեմի ճարի,
Հայիկի մէնակ թողեցի մէնակ ճամփեցի.
Շատ որ կը մոմոայ վերջ կը խեծնու ձին.
Կասէ գնամ քեօմեկ անեմ Դաւիթն,
Որ Լանդրադ թաքեաւէր ձեռ չիյնամ:
Տղայ Դաւիթ էն եանն, Խանդութ Խանում էս
եանէն:

Իրարմէ բէգիւման կը բարձրանան կեադուկ.
Իրար սաստ կուկեան, Խանդութ Խանում բրշկաց
տեսաւ,
Հենէ գայի է Դաւիթ մի կշկուռ ականջներ մղրա-
թի ծեր ցրցած:

Կսէ ջանմ էսիկ ինչ գոչաղ մարդ է,
Եսիկ մին սորան ջորեմ տեսնեմ ինպէս է,
Սորան քաջութիւն, զօրութիւն,
Կանչեց ասաց— է՛յ է՛յ տղայ Դաւիթ կեցիր.
Սաւրել ես կեադա կիւղի, թաղրիրդ տես.
Որ կոխներս կոխ է,
Ասաց—տեսաք էն դանջղ լաքաթէն,
Էս դգար մարդի— կոտորեցի բաւական չեղաւ,
Եսիկ էլ էն եանն է դրկէ, յառէջս.
Ջանմ գեօղում գնա էլ ինձիկ պէտք չէ էն գանջղ.
Դնա թող քեղիկ լինի.
Ասաց— խօ դու քեօ խօշին չես տալի.
Խօ իմիկ թեխս զօռ կաննի.

Տաս էլ պիտ առնիմ, չտաս էլ պիտ առնիմ.
Խանդութ Խանում գեադա գիւղի եմ—խօրակ չի,
Էսիկ խօսք խօրաթէք Դաւիթ սիրտ մոմոցուց.
Ասեց թաղրիրտ տես, որ գալիս եմ.
Ասեց, ու մէ գիւրղ թալեց դէպ կովանի եան.
Որ թալեց աղջիկ գուրղ բռնեց.

Նօրաթ խասաւ աղջկան, աղջիկ թալեց,
Դեօր չը զմշաւ, որ գրցնի թալեց էն եան,
Գնաց մտաւ գետին, ինչ դգար գուրղով կովան,
Ձը կրցան իրար հախու գալ,
Ախր Դաւիթ ասաց—ձիուց իջիր գուլաշ կպնեք.
Իջան գուլաշ կպնի, Դաւիթ կանչեց,
Եւ խաց գինի տէր կենդանի, եւ Մարութայ բանցր
Աստուածածին որ բաղմեցաւ վեր մեր թեխն,

Վերուց տնկեց գետին,
Աղջիկ ձեռք թալեց իւր կոճկներ արձկեց,
Ծծեր էլան գուրս, քեռին խասաւ վրէն.
Խասաւ բրշկաց տեսաւ Խանդութ Խանումն է.
Դաւիթ ասաց—Աստուած էլ գինաւ,
Որ քեղիկ մէ թուր պիտ զարկեմ աւել չէ.
Քեռին ընկաւ Դաւիթի ձեռ ու ոտք ասաւ—քեօ
տուն չաւրուի,
Էս դգար մարդիկ կոտորիր.

էս ղդար փահլավան թաքեաւէր զայ արիր,
Էսիկ աղջկայ ապով, ինդի եսիկ աղջիկ որ սպանես,
Բաս էլ մեր գալ գնալ ինչի խամար էր.

Ասաց—քեռի չէ որ չէ օրթում եմ կերէ,
Որ չը սպանեմ եսիկ կը մեռնեմ.

Քեռին բերեց աղջկայ թուր զարկեց

Դաւթի ձիան բերան կեամ երկթու տեղ.

Դուրդն էլ կապեց ձիան պոչէն աղջկան էլ խեծցուց,

Իւր ձին փախցու, աղջիկ խեծաւ ձին.

Ձիու կեամ թողկեց աղջիկ Խանդու թ փախաւ,

Տղայ Դաւթ ետեւ ընկաւ,

Ընկաւ իտե Դաւթի ձիի պոչէն կապած գուրդ,

Դետին պատուելով գնում է,

Էնօրէն էսօր Խանդու թ Խանումի երկրի անուն,

Փոխեց սոքման աւան (ձեղքուած քանդուած երկիր)

Աղջիկ Խանդու թ փախաւ, տղայ Դաւթ ետեւ ըն-
կաւ.

Աղջիկ առջևից, տղայ ետևից.

Դաւթ խասուխաս եր եղբր, Խանդու թ մտաւ ներս,

Իւր խասեր, թուր թալեց բերդի քար կիսեց,

Օրթումը կոտրեց իջաւ ձիուց մտան ներս,

Կերան խման, պառկան, քնան ուրախութեն ա-
րեցին.

Ելան վերցրին Մսրը գնացին.

Մսրում օխտն օր օխտ գիշեր խարսնիք էրեցին,

Իրանց մուրազին խասին.

Եսիկ էլ էկայ ձեզիկ խաբար բերեցի.

Տղայ Դաւթի, աղջիկ Խանդու թի հեքեալն արեցի.

«Ես Խիւս ուստա Դաւթի, Էսիկ խեքիաթ սորվեցի, իմ խօրից, ուստա Ալլաւիքրտուց, իմ խէրն էլ իմ պապ Վանցի Օհանէսից. Աստուած օղորմի նրանց խոգուն:

Գրի առի Խ. Վ. Մակուայ ս. Թադէոս Ա. ապրելոյ վանից առաջնորդարանում, ներկայու-
թեամբ փանահօր Եսայի վարդապետի:

1895 ամի փետրուարի 23—27 օրերում:

Հեքիաթ ասող ուստա Դաւթի մօտ 50 տա-
րեկան միջհասակ և խելացի մարդ է. սրա պապ Յովհաննէս Վանից եկած է Սօհման աւանի Ղայտար գիւղը, զարուս սկզբներում, իսկ սորա որդի Ալլահվերդին ս. Թադէոս Ա. ապրելոյ վանքի գիւղը փոխադրուելով, ունեցել է ուստա Դաւթին, որը ներկայումս ապրում է Ղարաքիլիսէ կամ Թա-
դէոս Ա. ապրելոյ գիւղում:

Որովհետեւ Ղարաքիլիսէ կամ Թադէոս Ա. ա-
պրելոյ գիւղի 28 տուն ժողովրդականք հաւաքա-
ծու են զանազան տեղերից այն է՝ Հայուձորցի, Ա-
լաշկերտցի, Կարնեցի, Խարակոնիսցի, Վանցի,
Հախորեցի, Գուլասարցի, Կործոտցի, Մշեցի, Մա-
կուցի և ըն որովք գտնուելով Խոյ և Մակու քա-
ղաքների մէջտեղը՝ խօսուն բարբառները, վերին
աստիճանի խառնուած ու շփոթ են. ոչ պարսկա-

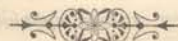
հայի, ոչ Վանայ, ոչ Մշոյ և ոչ էլ Ալաշկերտի,
այլ այս բոլորից մի խառնուրդ, որով և հեքիաթիս
լեզուն մի նմուշ կարող է համարուել, թէ և մեծ
մասամբ Վանայ բարբառը հեքիաթի մէջ տիրողն է:

Հաւարչան որև Լրտաղ գաւառի մի մասը՝
հնումն անուանուած էր Քիլիսէ, յետոյ փոխա-
րուել է Սոքման աւան կոչումով, Նալբայի
կեադուկը, Խանդու թ-Խանում Գալասին, Դաստա-
կեարի Գեադուկը գտնուում են Սոքման աւանգ ա-
ւառում, իսկ Փէրա գիւղը Հեր—Խոյ գաւառում:

Սահմանակից Սոքման աւանի Քիլիսէ գիւղը,
որի մօտ է և Խանդու թ-Խանումի բերդը, ներկա-
յումս բաղկացած է 20 տուն թուրք ազգաբնակու-
թիւններից, Կոէսը բաղկացած է 30 տնից, թրքա-
բնակ է. Փէրան գտնուում է Խոյից 2 1/2 ժամ հե-
ռաւորութեան վերայ դէպի արևմուտք 800 տուն
թուրք ազգաբնակութեամբ, միայն երկու տուն էլ
հայ կայ, Ռուս—պարսկական պատերազմից առաջ
բոլոր յիշատակեալ վայրերը բնակած են եղել հա-
յեր, իսկ այժմ՝ աջմաներ, պարսիկներ, Յայտնի
քառասուն հազար գաղթականների մեծ մասը Մակ-
ուից և Խոյից են գաղթել, (Հաւարչան և Հեր
գաւառները Հայոց), ներկայումս Հաւարչանի շատ
թիւրքաբնակ գիւղերում, գերեզմանների, եկեղե-
ցիների, վանքեր կանգուն են մնացած, Մանրամաս-
նութիւններ տեսնել «Տեղեկագիր Մակուայ Հայոց»
աշխատութեան մէջ:

Խ. Վ.

Վ Ե Ր Զ.

Մ Ա Ն Ե Ն Ա Ռ Ի Բ.

ՊԵՂՈՒՄՆԵՐ

Յայտնի Բուզանդիագէտ Փրանսիացի ակադեմիկոս
Գուստաւ Ելումբերգէրը «Journal de Debats»-ին յոյնագեր-
հաւարում նկարագրել է իւր այցելութիւնը հին Խորսոնէս
քաղաքի պեղումներին: Եօթը տարի առաջ հանգուցեալ Ա-
լէքսանդր Գ. կայսեր հրամանով սկսուել է այդ հին յունական
գաղութի պեղումն եւ այսօր արդէն քաղաքի յատակագիծն
որոշ բացուել է: Դժբախտաբար քաղաքի մի մասը գտնուում
է մի ռուս վանքի տակը, ուր արգելուած է պեղելը: Արդէն
իսկ բաց են արած 45 եկեղեցի, որոնց մէջ եւ այն եկեղե-
ցին, ուր մկրտուել է Վլադիմիրը: Պեղումները ղեկավարում
է պ. Կոստիւշկո ռուս հնագէտը, որ ամենայն ամիս հարուստ
ժողովածուներ է ուղարկում Պետերբուրգ Երմիտաժի համար:

ՅԱՆԻՏԵՆԱԿԱՆ ՀՐԵՆՆ

Մինչեւ այսօր կարծուած էր, որ յաւիտենական Թա-
փառող հրեայի աւանդութիւնը միմիայն միջին Եւրոպայումն
գտնուում վերջերս գտնուած ծնագիրներից սակայն տեղե-
կանում ենք, որ այդ հրէի մասին աւանդութիւններ են եղել
եւ հարաւային Եւրոպայում, Դաւալայում, Սալանիայում եւ
Պորտուգալիայում: Մինչին Եւրոպական աւանդութիւնով այդ
հրէի անունն էր իսահակ Լակեղեմացի կամ Ահասֆեր, իսկ
իտալականի մէջ նա կոչուած է Բուտադէօ, Բուտադիօ, այս-
ինքն՝ ծառայ Աստուծոյ: Ուշագէտ ծնագիրներն հաղորդում
են, զորան տեսել են 1225 թին Փլորինցիայում, ապա 1310ին
1520 եւ 1416 ին, այս վերջին թուականից մենք ունենք ա-
կանատեսի վկայութիւնները Բուտադէօյի մասին: Դաւալական
աւանդութեան համաձայն եւս դա այն հրեան է, որ Փրկչին
ապաւակել է, ուստի դատաւարտուած է Թափառելու երկրիս
վերայ մինչեւ վերջին դատաստանը: Դաւալացի ականատես-